

Araştırma Makalesi

V. / XI. Asırda Bir Selçuklu Veziri: Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk'ün Siyasî ve İdarî Etkinliği

Efe Yeşildurak*

(ORCID: 0000-0003-4924-7998)

Makale Gönderim Tarihi
23.01.2022

Makale Kabul Tarihi
13.03.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yeşildurak, E., "V. / XI. Asırda Bir Selçuklu Veziri: Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk'ün Siyasî ve İdarî Etkinliği", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Mart 2022): 407-441.

APA: Yeşildurak, E. (2022). V. / XI. Asırda Bir Selçuklu Veziri: Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk'ün Siyasî ve İdarî Etkinliği. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 407-441.

Öz

Selçuklu tarihinde icraat ve başarılarıyla tanınan ve yaklaşık otuz yıl vezirlik makamında kalan Nizâmülmülk, oğulları, torunları ve onların faaliyetleriyle de bilinmektedir. Devrin kaynaklarında Nizâmülmülk'ün on veya on iki oğlu olduğu zikredilmesine rağmen yalnızca dokuzu hakkında malumat verilir. Oğullarından Müeyyidülmülk Ubeydullah'ın (444/1052-494/1101) siyasi gücü ve etkisi neredeyse babası Nizâmülmülk'e ulaşmıştır. Hem hilâfet merkezi Bağdat'ta hem de Selçuklu hakimiyetindeki diğer bölgelerde siyasi faaliyetlerde etkin rol oynamıştır.

---

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Öğrencisi), Türkiye, eyesildurak@sakarya.edu.tr.

Res. Assist., Sakarya University Faculty of Arts and Sciences Department of History, (PhD Candidate in Sakarya University Institute of Social Sciences Main Discipline of History), Turkey.

Nizamülmülk, oğlu Müeyyidülmülk'ün Abbasi veziri olması için pek çok kez girişimde bulunmuş fakat o, önce halifenin yardımcısı olmuş ve bu sırada elçi olarak görevlendirilmiş, ardından 473/1081 yılında Tikrît şehrini ele geçirek, birkaç sene burada kalmış ve şehri tahkim etmiştir. 476/1084 senesinde Divân-ı inşâ ve tuğra reisi olmuş, hatta bu sırada devrin en önde gelen medresesi olan Bağdat Nizâmiye medresesine Ebû Sa'd Abdurrahman b. el-Me'mun'u müderris olarak atamıştır. 477/1085 yılında, Şerefüddeve Müslim gibi ayaklanan emirlere karşı Sultan Melikşah tarafından görevlendirilmiş ve isyanların kontrol altına alınmasını sağlamıştır. 487/1095 yılından, vefat ettiği 494/1101 yılına kadar ise önce Berkyaruk ve ardından Muhammed Tapar gibi iki ayrı Selçuklu sultanına vezir olmuştur. Selçukluların iç karışıklıklar içinde olduğu bir dönemde, taht mücadelesi içinde olan iki hükümdara ardarda vezirlik yapması ve vezirliği boyunca hem siyasi faaliyetlere hem de Bâtînîlerle olan mücadelelere yön veren isimlerden biri olması sebebiyle Selçuklu tarihinde önemli bir konuma sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Nizamülmülk, Müeyyidülmülk, Vezir, Selçuklu, Berkyaruk, Muhammed Tapar

A Seljuk Vizier in 5th/11th Century: The Political and Administrative Influence of Muayyid al-Mulk

Abstract

Nizam al-mulk was a successful vizier who served the Seljuk dynasty for about 30 years. Also, he is mentioned with his sons, grandchildren, and their activities. The power and influence of one of his sons named Muayyid al-Mulk Ubayd Allah (d.494/1101) was impactful as much as his father, Nizam al-mulk. Muayyid al-mulk held an essential position in political activities both in Baghdad, the center of the caliphate, and in other regions under Seljuk rule.

Nizam al-mulk made many attempts to have his son Muayyid al-Mulk become the Abbasid vizier. Despite his all effort, Muayyid al-Mulk first became the deputy of the caliph and then he was appointed as an ambassador at this time. Following this, he captured the city of Takrit in 473/1081, stayed here for a few years, and fortified the city. In 476/1084, he became the head of the divan-i insha and tuğra. At this time, he appointed Abu Sa'd Abd al-rahman b. al-Ma'mun as a "mudarris" to the Baghdad Nizamiyah madrasa which was leading a educational institution. In 477/1085, Muayyid al-Mulk was appointed by Sultan Melik Shah against the rebellious emirs such as Sharaf al-Dawla Muslim. His action ensured that the rebellions were taken under control. From 487/1095 until his death in 494/1101, he became a vizier to two separate Seljuk

sultans; Barkiyaruq and Muhammad Tapar respectively. Muayyid al-Mulk was a front and center vizier due to served to two successive sultans who were fighting for the throne and also he was a leading person for both political activities and fighting with Batinids in the Seljuk history.

Keywords: Nizam al-mulk, Muayyid al-mulk, Vizier, Seljuks, Barkiyaruq, Muhammad Tapar

Giriş

Selçuklu tarihinde otuz yıla yakın bir süre vezirlik makamında kalan Nizâmülmülk, icraat ve başarıları yanı sıra oğulları ve onların faaliyetleri ile de anılmaktadır. Nizâmülmülk ile 450/1058 yılında başlayan vezaret; oğulları, yeğenleri ve torunları tarafından 552/1157 yılına, Sultan Sencer'in vefatına kadar devam etmiştir. Devrin kaynaklarında Nizâmülmülk'ün on veya on iki oğlu olduğu zikredilmekte ancak yalnızca dokuzu hakkında malumat verilmektedir. Bunlar; Fahrülmülk, Müeyyidülmülk, Cemâlülmülk, Ziyâülmülk, İzzülmülk, Şemsülmülk, Bahâülmülk, İmâdülmülk ve Emîr Mansur lakaplarıyla tanınır.¹

Nizâmülmülk ilk kez Çağrı Bey'in yanına Merv'e geldiği sırada, ilk evliliğinden olan Müeyyidülmülk ve Fahrülmülk lakaplı iki oğlu yanındaydı.² İkinci evliliğini, Alparslan'ın boşandığı Gargiah/Gürciyâ (کورجیا) isimli Gürcü prenses ile yapmıştı.³ Nizâmülmülk'ün, Fahrülmülk

¹ Râvendî, *Râhat-üs sudûr ve âyetü's-sürûr*, trc.: Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, c. I, s. 129; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-usra*, nşr.: M. Th. Houtsma, trc.: Kivameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. XI; Şebânkârî, *Mecmâ'u'l-ensâb*, tsh.: Mir Haşim Muhaddis, Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir, 1376, s. 106; Abbas İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selcûkî*, Tahran: İntişârât-ı Dâneşgâh-ı Tahran, 1338, s. 321; *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, Cambridge 1968, s. 69; Bosworth, C. E., "Nizâmiyya", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Brill-Leiden 1995, vol. VIII, s. 81; Neguin Yavari, *The Future of Iran's Past – Nizam al- Mulk Remembered-*, London: C. Hurst & Co. Publishing, 2018, s. 84- 85; Abdülhâdî Muhammed Rıza Mahbube, *Nizâmülmülk: el-Hasan b. Ali b. İshak et- Tusi "408- 485"*, Kahire 1999, s. 560.

² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 86; Mahbube, *a.g.e.*, s. 539.

³ Adı geçen prensesin Nizâmülmülk ile değil Gence hâkimi Fazlûn ile evlendirildiğine dair bkz.: Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-Âyan*, nşr.: Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968, s. 136; Ebü'l-Farac, s. 318; Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017, s. 164- 165.

ve Müeyyidülmülk dışındaki çocukları bu prensesten doğmuştur.⁴ Oğulları, torunları ve onların çocukları yüz yıla yakın bir süre farklı zamanlarda vezirlik yapmışlardır.⁵

Nizâmülmülk'ün oğulları arasında Müeyyidülmülk'ün gücü ve etkisi ise neredeyse babasına ulaşmıştır. Hem hilâfet merkezi Bağdat'ta hem de Selçuklu hakimiyetindeki bölgelerde siyasi faaliyetlerde etkin rol oynamıştır. Nizâmülmülk, oğlu Müeyyidülmülk'ün Abbâsî devletinde vezir olması arzusunu taşımış ve bu amaca yönelik girişimlerde bulunmuştur. Ancak o, önce halifenin yardımcısı, ardından Dîvân-ı İnşâ ve Tuğrâ reisi olmuştur. Bu sırada elçi olarak da görevlendirilmiş ve ardından iki ayrı Selçuklu sultanına vezir olmuştur. Taht mücadelesi içinde olan Muhammed Tapar ve Berkyaruk'a, Selçukluların iç karışıklıklar içinde olduğu bir dönemde art arda vezirlik yapması ve vezirliği boyunca siyasi faaliyetlere yön veren isimlerden biri olması sebebiyle Selçuklu tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada, Müeyyidülmülk (444/1052-494/1101)'ün aile hayatı ve şahsi özelliklerine kısaca yer verildikten sonra, Abbâsî ve Selçuklu yönetimindeki idarî görevleri, siyasî faaliyetleri ve Selçuklu tarihindeki rolü ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ailesi ve Kişiliği

444/1052-1053 yılında doğan Müeyyidülmülk Ebûbekir Ubeydullah, muhtemelen Nizâmülmülk'ün ikinci büyük oğludur.⁶ Babasıyla birlikte

⁴ Bazı kaynaklarda bu evliliğin Gürcistan kralı Bagrat'ın yeğeni ve Ermeni kralı David'in oğlu Gorige'nin kızı olup adı bilinmeyen bir Gürcü prensesiyle olduğu yazılmaktadır. Bkz. Beyhakî, *a.g.e.* s. 127; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 25; İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, s. 51-52; Bündârî, *a.g.e.*, s. 31; Sibt İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, s. 136; Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü't- tevârîh (Türkçe trc.)*, s. 79. İbnü'l- Esîr, prensesin yanında sadece İzzülmülk'ü zikrettiği için adı geçen prensesin tek bir oğlu olduğu da düşünülebilir. Bkz. İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, s. 238; Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, s. 165- 166.

⁵ Rizvî, *Nizam Al- Mulk Tusî*, haz.: Muhammad Ashraf, Lahor 1978; Neguin, *The Future of Iran's Past*, s. 64; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", *DİA (TDV İslâm Ansiklopedisi)*, İstanbul: 2007, c. XXXIII, s. 195.

⁶ Beyhakî, *a.g.e.*, s. 127; İbnü'l- Cevzî, *el- Muntazam*, XVII, s. 73; İbnü'l- Esîr, X, s. 251; Özaydın, Abdülkerim, "Müeyyidülmülk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, c. XXXI, s. 490- 491.

Belh emîri Yâhur (Bâcer)⁷ hizmetinde bulunduktan sonra 20 yaş civarındayken ağabeyi Fahrülmülk ve babası Nizâmülmülk ile Çağrı Bey'in yanına Merv'e gitti.⁸ Muizzî'nin bazı mısralarından bu dönemde ağabeyi Fahrülmülk ile birlikte divanda bazı görevler yaptığı, tuğrâ ve nâme yazmakla meşgul olduğu anlaşılmaktadır.⁹ 466/1073 yılına kadar babası Nizâmülmülk'ün yanında devlet işlerinde tecrübe kazandı ve bu tarihten itibaren devlet kademelerinde görev almaya başladı.¹⁰ Melikşah ve babası Nizâmülmülk tarafından idarî bir görevle Bağdat'a gönderilmeden kısa süre önce babası tarafından Ebü'l- Kâsım b. Rıdvân'ın kızıyla evlendirildi.¹¹

Kummî, Selçuklu vezirlerini faziletlerine göre ayırırken Müeyyidülmülk'ün fazilet bakımından orta, fakat Farsça şiir yazma ve okumada çok iyi olduğunu söyler.¹² Aynı dönemde yaşayan Enûşirvân b. Hâlid ise, onun hakkında akıl, haya, düşünce, lütuf, zerafet gibi pek çok özelliği ile devrinin nadir insanlarından biri olduğunu nakleder.¹³ Enûşirvân'a göre Müeyyidülmülk, Arapça ve Farsça dillerinde, belâgat, nazım ve nesirde usta olup, Şehâbüddin ve Zahîrüddevle mahlasıyla şiirler yazıyordu.¹⁴ Nitekim babası Nizâmülmülk de bir mektubunda ona; Arapça ve Farsça şiir, mektup ve hikayeler yazmasını, Kur'ân, nahiv, sarf, hendese, mantık ve hat âlimleriyle meclisler düzenlemesini tavsiye

⁷ Bu isim kaynaklarda Bâcer (Bicer), İbn Şâdân, Yâhur gibi farklı şekillerde yer almaktadır. Bkz. Nahcivânî, *Tecâribü's- selef: der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-yı İşân*, tsh.: Abbas İkbâl, Tahran: Kitâbhâne-i Tahûrî, s. 267; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 47, 124-125; Özeydîn, "a.g.m.", s. 290.

⁸ Nahcivânî, *a.g.e.*, s. 267; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 47, 124-125; Özeydîn, "a.g.m.", s. 290.

⁹ İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 202- 203.

¹⁰ Mahbube, Fahrülmülk'ün 460 (1067- 1068) yılında melik olan Melikşah'a vezir olarak atandığını ve Nizâmülmülk'ün oğluna ilk mektubunu da bu vesileyle yazdığını naklederek bu mektubun tamamına yer verir. Bkz. Mahbube, *a.g.e.*, s. 515.

¹¹ İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XVI, s. 157; Sibt İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 502; Nahcivânî, *a.g.e.*, s. 268.

¹² Necmeddin Ebü'r-Reca Kummî, *Târîhü'l-vüzerâ*, haz.: Muhammed Taki Dânişpejûh, Tahran, 1363/1985, s. 217.

¹³ İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 124.

¹⁴ Bûndârî, Neşredenin Önsözü, s. XV; Bûndârî, *a.g.e.*, s. 91; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 124, 132. Müeyyidülmülk'ün şiirleri ve hakkında yazılan şiir ve kasideler için bkz. Sibt İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 516; Zebdânî, *el- Vezîrü's-Selcûkî Nizâmülmülk*, s. 50; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 133- 148.

etmişti.¹⁵ Nizâmülmülk'ün oğulları arasında en yeteneklisi olarak kabul edilen¹⁶ Müeyyidülmülk hırslı, acımasız ve intikamcı, aynı zamanda cimri olarak bilinen kişiliği yanı sıra devrin bazı kaynaklarında entelektüel bir kimse olduğu da nakledilmektedir.

Bağdat'taki Faaliyetleri (466/1073- 477/1084)

Müeyyidülmülk'ün Bağdat'a gittiği 466/1073 senesinde şehri su basmış ve Halife'nin sarayı dışındaki her yer harap olmuştu. Müeyyidülmülk şehre geldiğinde sular yükselmeye devam ediyordu. Dicle Nehri taşıdığı için tüm yollar kapanmıştı. Bu afet nedeniyle hiç kimse Müeyyidülmülk'ü karşılayamadığı için¹⁷ şanına pek de layık olmayan bir şekilde Bağdat'a girdi. Bir kayığa binerek Merâtib Kapısı'na doğru ilerledi. Tac hizasına geldi. Ardından, “*Halife beni kabul etmek istemediği için karşılanmamı emretmedi*” diye düşündüğü için olsa gerek, yanına gelen iki nakib ve kâdıkudâti huzuruna kabul etmedi. “*Tahkir edildim, aleyhime ittifak ettiniz*” diyerek tepkisini dile getirdi. O sırada şehir sel gibi yıkıcı bir afet ile boğuşsa da muhtemelen Nizâmülmülk'ten çekinen Halife Kâim-Biemrillâh, bir görevliyle birlikte hil'atler gönderip özür diledi. Müeyyidülmülk'ün Merâtib Kapısı'ndan ata binme talebini olumlu karşıladı ve diğer bazı taleplerini de yerine getirdi.¹⁸ Bağdat'a geldikten sonra, zaman zaman el-Cezire'de ikamet eden fakat çoğunlukla vaktini Bağdat'ta geçiren Müeyyidülmülk, zamanla Halife'nin en önemli yardımcısı oldu.¹⁹

467/1074 yılında yeni halife el-Muktedî-Biemrillâh'ın biat töreninde bulundu ve bu vesileyle bazı mansıplar elde etti.²⁰ Törenin ardından el-Muktedî tarafından ilk iş olarak, Halife el-Kâim-Biemrillâh'ın vefatını

¹⁵ Mahbube, *a.g.e.*, s. 516.

¹⁶ Bosworth, “Nizâmiyya”, s. 81.

¹⁷ Halifenin Müeyyidülmülk'ü kasten karşılatmadığına dair bkz. İkbâl, s. 125.

¹⁸ İbnü'l-İmrânî, *el-Enbâ'*, s. 313; İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XVI, s. 223; Bûndarî, *a.g.e.*, s. 50-51; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXIII, s. 247; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXXII, s. 15.

¹⁹ İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XVI, s. 165; İkbâl, *a.g.e.*, s. 125; Abdülkerim Özeydî, “Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*, Bahar 2018 (8), s. 28.

²⁰ İbnü'l- Esîr, X, *a.g.e.*, s. 95; Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, II, s. 191; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXI, s. 28; Ömer Enver ez- Zebdânî, *el- Vezîrû's-Selcûkî Nizâmülmülk*, s. 49; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 126.

haber vermek ve yeni halife için biat almak üzere Kadı Ebû Abdullah ile önce Nizâmülmülk'e ve ardından Sultan İbrahim b. Mesud'a Gazne'ye gönderildi.²¹ Müeyyidülmülk, halifenin vezirinin vefatının ardından Divan'a bir miktar para gönderip vezir olma teşebbüsünde bulundu. Ancak, Halife tarafından bu talebi uygun görülmedi ve babası Nizâmülmülk'e şikâyet edildi. Aslında Nizâmülmülk de oğlunun halifenin veziri olmasını istiyordu. Bu nedenle Nizâmülmülk, vezirliği vekâleten yürüten Rûzrâverî'nin Bağdat'tan uzaklaştırılması yönünde bir mektup gönderdi. Fakat bu talebi de Halife tarafından reddedildi.²² Bu olaylardan sonra, devrin kaynaklarında Müeyyidülmülk'ten birkaç yıl bahsedilmemektedir. Ancak 470/1077-1078 yılına gelindiğinde, Nizâmülmülk, oğlu Müeyyidülmülk'ü Abbâsî halifesinin veziri yapma çabası içine girdi. Bu nedenle kaynaklar tekrar ondan bahsetmeye başladı. Zikredilen yılda Bağdat'ta Medrese Çarşısı'nda (Sûku'l-Medrese) ikâmet edenler ile Salı Pazarı'nda (Sûku's-Sülâsâ) oturanlar arasında itikadî bazı meseleler yüzünden anlaşmazlık çıkmış, halk birbirinin malını yağmalamıştı. Hanbelîlerin başını çektiği bu olaylar sırasında Müeyyidülmülk, Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi yakınındaki bir evde ikâmet ediyordu. Olayların büyümesi üzerine Bağdat amîdi ve şahnesine haber gönderip olayları sonlandırmalarını istedi. Ancak, bu iki görevli olaylara müdahale edip kargaşa çıkarıcıları dövdürmelerine rağmen insanları yatıştıramadı.²³ Bu asiler, iki taraftan çok sayıda insan öldürüldükten sonra dağıtılabildi. Bu sırada meydana gelen karışıklıklar, Nizâmiye Medresesi'ne yapılan saldırı, medrese civarında adam öldürülmesi ve oğlu Müeyyidülmülk'ün de orada bulunması Nizâmülmülk'ün canını sıkıyordu.²⁴ Bu olayları bahane eden Nizâmülmülk, Bağdat'a bir elçi gönderdi ve Abbasi halifesinin vezirinin azledilmesini, yerine oğlu Müeyyidülmülk'ün atanmasını talep etti. Ancak bu talebi yerine getirilmedi.

²¹ İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XVI, s. 163; Bündârî, *a.g.e.*, s. 52; Sıbt İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 279, 308; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, V, s. 101.

²² Sıbt İbnü'l- Cevzî, *Mir'âtü'z- zamân fî târihi'l-Âyan*, nşr.: Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968, s. 210- 211; Bowen-Bosworth, s. 70; Hançabay, *a.g.e.*, s. 307-308.

²³ Bündârî, *a.g.e.*, s. 53.

²⁴ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, III, s. 9; İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 104-106.

Müeyyidülmülk, bu olaydan üç yıl sonra, 473/1080-1081 yılında Bağdat'ın 140 km. uzağındaki Tikrît şehrini ele geçirdi²⁵ ve şehri tahkim ettikten sonra İsfahan'a döndü. İki yıl sonra yeniden Bağdat'a geldiğinde burada kız kardeşinin kocası Amîdüddeve İbn Cehîr tarafından karşılandı ve Nizâmiye Medresesinde ikâmet etmeye başladı. Burada bulunduğu sırada her gün namaz vakitlerinde kapısı önünde nevbet çaldırıyordu. Kendisine çok miktarda para verilmesi üzerine nevbet çaldırmaya son vererek nevbet takımını daha önce ele geçirdiği Tikrît'e gönderdi.²⁶ Sultanın dışında herhangi birinin nevbet çaldırması bid'at ve münker görüldüğü için Müeyyidülmülk'e atıyye (ihsan) verilmiş, bunu terk etmeye muvafakatı alınmış ve nevbet çaldırması durdurulmuştur. Bu ihsan, halifelik ile münasebetlerinin tekrar eski haline dönmesini sağladı. Aynı yıl kardeşi Cemâlülmülk'ün öldürülmesi üzerine yapılan taziyeleri kabul etmiş, hatta matemini uzun sürdüğü için kardeşleri yanına gelerek Müeyyidülmülk'ü matemden kaldırmışlardır.²⁷

476/1084 yılında Ebü'l-Mehâsin b. Kemâlülmülk Ebü'r- Rızâ'nın²⁸ Nizâmülmülk ile ilgili suçlamaları ve ardından gözlerine mil çekilip öldürülmesi üzerine, babası Kemâlülmülk, Nizâmülmülk'e iki yüz bin dinar²⁹ vererek öldürülmekten kurtulmuştu. Tuğrâcılıktan azledilen Kemâlülmülk'ün yerine Müeyyidülmülk, Tuğrâ ve İnşâ Divanı reisliğine

²⁵ İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 114; Bündârî, *a.g.e.*, s. 72; Sibt İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 405; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 248; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 148.

²⁶ İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, s. 121; Bündârî, *a.g.e.*, s. 73; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXIII, s.247.

²⁷ Bündârî, *a.g.e.*, s. 73; Sibt İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 368; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürq-i Selcûkî*, s. 126.

²⁸ Nizâmülmülk'ün damadı olduğu da söylenmektedir. Bkz. Yavari, *a.g.e.*, s. 97.

²⁹ Bündârî, bu miktarın 300 bin altın olduğunu söylemektedir. Bkz. Bündârî, *s. a.g.e.*, s. 61.

getirildi. ³⁰ Her geçen gün siyasî kariyerini biraz daha yükselten Müeyyidülmülk'ün bu görevi de uzun soluklu olmadı. ³¹

Aynı yıl, Bağdat Nizâmîye Medresesi'nin meşhur müderrisi Ebû İshak Şîrâzî'nin vefat etmesi üzerine, Mütevellî Ebû Sa'd Abdurrahman b. el-Me'mûn, Müeyyidülmülk tarafından müderris tayin edildi. Ancak buna itiraz eden Nizâmülmülk oğlunun bu kararını onaylamadığı gibi bu göreve eş-Şamil müellifi Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ'ı tayin etti. Ancak aynı yıl içerisinde Ebû Nasr vefat edince, Müeyyidülmülk tarafından bu göreve bir kez daha pek çok rütbe ve "Şerefü'l-ümme" lakabıyla Ebû Sa'd Abdurrahman b. el-Me'mûn getirildi. ³² Bu sırada halifenin veziri Amîdüddeve azledildi. Ailesi ve yakın adamlarıyla birlikte Bağdat'tan ayrıldı. Bunun üzerine Müeyyidülmülk, bazı emirler ve ashabıyla birlikte Abbasi karargahına giderek, divanda bazı önemli makamlar elde etme şansı buldu. ³³

³⁰ İbnü'l- Esîr, X, a.g.e., s. 123; Bündârî, a.g.e., s. 61; İbnü'l-Fuvâtî, a.g.e., IV, s. 215; Nüveyrî, a.g.e., XXVI, s. 324; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâtî'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXXII, s. 18; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, a.g.e., III, s. 142; İbn Kesîr, a.g.e., XII, s. 255; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 71- 72, 126; Mahbube, a.g.e., s. 559; *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, s.76; Özeydin, "a.g.m.", s. 290- 291; Muharrem Kesik, "Büyük Selçuklu Devleti Veziri ve Türk Tarihinin Önemli Devlet Adamlarından Nizâmü'l-mülk (1018- 1092)", *USAD*, Bahar 2018 (8), s. 67.

³¹ Mahbube, Müeyyidülmülk'ün azledildiğini söylemekte, azil sebebini ise; "Nizâmülmülk oğullarının babalarının mevkilerinden kaynaklı gurur ve davranışları, sorunlara sebep olmuş ve devlet kademelerindeki düşmanları bu nedenle sultanın kalbine ateş düşürmüşler, nüfuzlarını Nizâmülmülk ve çocukları aleyhine kullanmışlardı. Müeyyidülmülk müstevfîliğe atanınca, edip Ebi'l-Muhtar ez- Zevzenî'yi görevden almış ve onun yerine İsmail el- Eshabanî tayin edilmişti. Bunun üzerine Zevzenî Sultan'ın yanına giderek durumu anlatmış, Sultan tekrar göreve gelmesi için Kadı Muzaffer ile beraber Zevzenî'yi Müeyyidülmülk'e göndererek göreve iade edilmesini emretti. Müeyyidülmülk, Sultan'ın söylediklerini yerine getirmeyerek Zevzenî'ye görev vermedi. Müeyyidülmülk'ü hatasından dönmeye için uyardılar ancak aldırmadı. Sultan bunu duyunca kızdı ve Ebi'l Muhtar ez- Zevzenî'nin Müeyyidülmülk'ün yerine müstevfî olarak atanması için emir çıkardı ve ona Kemalülmülk lakabını verdi. Bu olay, Nizâmülmülk'ün işlerine sultanın ilk dahili olarak düşünülmemektedir" cümleleriyle açıklamaktadır. (Bkz. İbnü'l-Fuvâtî, a.g.e., IV, s. 222; Mahbube, a.g.e., s. 559).

³² Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, IV, s. 12; Sem'ânî, *el- Ensâb*, VIII, s. 417; İbnü'l-İmrânî, *el-Enbâ'*, s. 203; İbnü'l- Cevzî, a.g.e., XVI, s. 227; Yâkût el- Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, s. 189; Bündârî, a.g.e., s. 76; İbn Hallikân, a.g.e., I, s. 41.

³³ Bündârî, a.g.e., s. 76; Sibt İbnü'l- Cevzî, a.g.e., XIX, s. 360; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâtî'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXXII, s. 163, 227; Yâfîî, a.g.e., III, s. 91.

Müeyyidülmülk'ün bu dönemde üstlendiği diplomatik faaliyetlerinden biri bizzat Sultan Melikşah tarafından elçilikle görevlendirilmesidir. Melikşah, 477/1084- 1085 yılında kendisine karşı Mervanî Emîr Mansur'la ittifak yapan Şerefüddeve Müslim'i huzuruna çağırmak amacıyla Müeyyidülmülk'ü göndermiştir. Bu süreçte Nizâmülmülk tarafından Şerefüddeve Müslim'e bir mektup yazılarak; “*Sultanın katına gelmesi ve bunun kendisi için iyi olacağı*” bildirilmiş ve ardından Müeyyidülmülk gönderilmişti. Müeyyidülmülk, yolda karşılaştığı Şerefüddeve'yi Bevâzic'te bulunan Sultan'ın huzuruna getirerek Sultan'a biat ettirdi. Böylece Alparslan döneminden beri Selçuklulara tâbi olan ve kargaşa çıkaran Şerefüddeve Müslim, Müeyyidülmülk sayesinde yeniden kontrol altına alınmış oldu.³⁴

Sultan Melikşah 4 Zilhicce 479/12 Mart 1087 tarihinde ilk kez Bağdat'a girdi. Halife tarafından kendisine çeşitli hediyeler takdim edildi. Bu sırada Nizâmülmülk, Bağdat Nizâmiye Medresesi ile medresenin kütüphanesini ziyaret etmiş, ardından oğlu Müeyyidülmülk'ün Bağdat'ta bulunan evine giderek burada 2 gün ikâmet etti. Bu süre zarfında oğluna hadis okumuş, yazdırmış ve bazı tavsiyelerde bulunmuştu.³⁵ Bundan sonraki yaklaşık on yıllık süreçte kaynaklarda Müeyyidülmülk'e dair pek malumat olmamakla birlikte, Muizzî'nin bazı beyitlerinden Sîstan ve Herât havalisinde orduyla ilgili birtakım görevler üstlendiği anlaşılmaktadır.³⁶

Müeyyidülmülk'ün Vezirlik Dönemi

Sultan Berkyaruk Devri Vezirliği (487/1094-488/1095)

Müeyyidülmülk, 487/1094 yılında Berkyaruk'un veziri olan kardeşi İzzülmülk'ün vefat etmesi üzerine tarih sahnesine bu kez vezir olarak çıkar. 29 Şevval 487/11 Kasım 1094'te Sultan Melikşah'ın Terken Hatun'dan doğan oğlu Mahmud çiçek hastalığı nedeniyle ölünce, onunla

³⁴ İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 126; Bündârî, *a.g.e.*, s. 78; İbn Vâsıl, *a.g.e.*, I, s. 13; Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, II, s. 195.

³⁵ İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XVI, s. 268, 294; Bündârî, *a.g.e.*, s. 82; Alî Saferî Ak-Kala, “Selçuklu Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Vasiyetnâmesi”, trc.: Osman G. Özgüdenli, *MÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/1 (2014), s. 207.

³⁶ İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 127. İsfizârî ise bu sırada Müeyyidülmülk'ün Herât valisi olduğunu ve 485/1092 tarihinde babası Nizâmülmülk'ün vefatına kadar bu görevi sürdürdüğünü nakleder. Bkz. İsfizârî, *Ravzâtü'l-cennât*, I, s. 389.

taht mücadelesini sürdüren Berkyaruk diğer devlet adamlarının da desteğiyle saltanata tek başına hâkim oldu. Bu sırada Müeyyidülmülk'ün idareci olduğu Horasan'da Melikşah'ın kardeşleri Arslan Argun ve Börıbars arasında anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bu ortamdan uzaklaşmak isteyen Müeyyidülmülk, Sultan Berkyaruk'un yanına yani İsfahan'a gitmeyi uygun gördü. Sultan Berkyaruk tarafından iyi karşılanan Müeyyidülmülk, kardeşi ve kendisinden önceki vezir İzzülmülk'ün vefatının ardından kısa sürede vezir tayin edildi.³⁷ Müeyyidülmülk vezir olduktan sonra Iraklı ve Horasanlı emîrlere mektup yazarak onları kendi tarafına çekmeye çalıştı. Bu sayede emîrlerin tamamı Berkyaruk'un safına geçtiler. Ayrıca bu sırada Horasan'da tehlike yaratan Arslan Argun ile devamlı mektuplaşarak muhtemel bir tehlikeyi mümkün olduğunca erteliyor ve böylece Berkyaruk'un otoritesini güçlendirmiş oluyordu.³⁸

Müeyyidülmülk, Sultan Berkyaruk'un en büyük siyasi muhalifi olan amcası Tutuş ile yaptığı savaşta Berkyaruk'un yanında yer aldı. Rivayete göre, savaştan önce İsfahan'da bir köşeye çekilen müstevfi Mecdülmülk'e: *"Kalk bana arkadaş ol"* demiş, Mecdülmülk ise: *"Sen ve Rabbin gidip muharebe ediniz. Biz burada oturacağız"* cevabını vermişti. Mecdülmülk'ün bu şekilde tavır takınmasının nedeni, Müeyyidülmülk'ün bir zamanlar muhalefet ettiği Nizâmülmülk'ün oğlu olmasından ileri geliyordu.³⁹ Yapılan savaş, Sultan Berkyaruk'un galibiyeti ve Tutuş'un ölümüyle sonuçlandı. Müeyyidülmülk'ün büyük gayretleri neticesinde kazanılan bu savaş sonucunda Sultan Berkyaruk en güçlü siyasi rakiplerinden birisini daha bertaraf etmiş oldu. Dönemin müelliflerinden Enûşirvân: *"Bu muharebede Müeyyidülmülk ile birlikteydim. 17 Safer 488/26 Şubat 1095'te Rey'e on iki fersah mesafede gerçekleşti. Muharebe meydanında Müeyyidülmülk Sultan'ın yanına geldi ve tebrik etti. Sultan, Allah'ın ona verdiği nimetlere sevinerek*

³⁷ Râvendî, *a.g.e.*, I, 139; İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 199. Ayrıca İzzülmülk'ün henüz hayatta iken devlet işlerinde yeterli olmaması nedeniyle Berkyaruk'un onu vezirlikten azlettiği ve yerine kardeşi Müeyyidülmülk'ü görevlendirdiğine dair bkz.: Hakikat, *a.g.e.*, s. 172.

³⁸ İbnü'l-İmrânî, *el-Enbâ'*, s. 313; İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 200; Bündârî, *a.g.e.*, s. 86; Yezdî, *el-'Urâza fî'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, Tahran 1388hş, s. 66; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXXIII, s. 35; Özyaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 48.

³⁹ Erdoğan Merçil, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016, s. 221- 222.

gölümsedi ve vezire: ‘Bunların cümlesi senin bereketin ve uğurun sayesinde’ dedi.” cümleleriyle Sultan’ın veziri hakkındaki müspet düşüncesini açık bir şekilde ifade etmektedir. Bununla birlikte Sultan’ın, Müeyyidülmülk’e güveni çok uzun sürmedi ve iki ay sonra Mecdülmülk, Sultan’ın annesi Zübeyde Hatun ve ağabeyi Fahrülmülk’ün aleyhindeki faaliyetleri nedeniyle vezirlikten azledildi.⁴⁰

Bu dönemde Sultan Berkyaruk’un müstevfisi olarak görev yapan Mecdülmülk el-Balâsânî, Müeyyidülmülk vezaret makamında kaldığı sürece hiçbir şey yapamayacağını biliyordu. Bir fırsatını bulup Müeyyidülmülk’ü uzaklaştırma gayreti içerisine girmişti. Bu sırada Sultan Berkyaruk’un annesi Zübeyde Hatun ve Müeyyidülmülk’ün arasının bozulması, istediği fırsatı elde etmesini sağladı. Mecdülmülk ayrıca, Müeyyidülmülk ile ağabeyi Fahrülmülk arasında babaları Nizâmülmülk’ün mirasından kaynaklanan bir düşmanlık olduğunu biliyordu.⁴¹ Kardeşinin Zübeyde Hatun ile arasının bozulduğunu haber alan Fahrülmülk, Mecdülmülk’ün de desteğiyle Zübeyde Hatun’a bazı değerli hediyeler göndererek vezir olma isteğini ilettili.⁴² Onun bu girişimleri karşılık buldu ve İsfahan’a davet edildi. Horasan’dan yanında dergâh-ı Sultân için birçok âlet-i pâdişâhî, hediyeler, ziynet eşyaları, Arap atları, av kuşları, Serâperdey-i Cehremî (Cehremî çadırı)⁴³, atlas otağ (nevbetî-i atlas), güzel silahlar, kıymetli taşlar ile işlemeli koşum takımları, pek çok harp malzemesi ve para ile yola çıkan⁴⁴ Fahrülmülk,

⁴⁰ İbnü’l- Esîr, *a.g.e.*, X, 240; Bûndârî, *a.g.e.*, s. 86; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXVI, s. 339; Yezdî, *a.g.e.*, s. 66-67; İbn Tagrîberdî, *a.g.e.*, V, s. 163; Ahmed bin Mahmud, *a.g.e.*, s. 186, 189; İkbâl, *Vizâret der ‘Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 110, 127; *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, s. 105; Bosworth, “Nizâmiyya”, s. 81.

⁴¹ Râvendî, *a.g.e.*, I, s. 140; Şebânkârî, *Mecmâ’u’l-ensâb*, s. 106; *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, s. 260; İkbâl, *Vezaret der Ahd-i Selâtîn-i Bozorg-i Selcûkî*, s. 110, 200; Zehrânî, *Nizâmü’l- vizare fi’l- Devleti’l-Abbasiyye*, (Farsça trc.), s. 162.

⁴² Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi’u’t- tevârih (Türkçe trc.)*, s. 100; *Târih-i Âl-i Selcâk (Anonim Selçuknâme)*, trc.: Halil İbrahim Gök- Fahrettin Coşguner, Ankara: Atif Yayınları, 2014, s. 26; Klausner, s. 47.

⁴³ Ahmed Ateş *Cehremi* kelimesini *kıymetli* olarak ifade ederken Erdoğan Merçil, İran’da bir kasabanın ismi olabileceğini ve burada dokunan bir çeşit keten kumaşın *Cehremiyye* olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Bkz. Erdoğan Merçil, *Selçuklular’da Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 209.

⁴⁴ Zahrüddîn-i Nisâbürrî, *Selçuknâme*, s. 36; İbnü’l- Cevzî, *a.g.e.*, IX, s. 88; Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi’u’t- tevârih*, s. 100; İkbâl, *Vizâret der ‘Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 205.

488/1095 yılında Sultan Berkyaruk tarafından vezir tayin edildi. Onun vezirliğe atanması bu kurumun etkisini ve prestijini kaybetmesi ve müstevfî Mecdülmülk'ün gölge vezir olarak devleti idare etmeye başlaması anlamına geliyordu.⁴⁵ Nitekim Enûşirvân b. Hâlid, kardeşi Müeyyidülmülk'e göre son derece yetersiz bir devlet adamı olan Fahrülmülk'ün her ne kadar görünürde vezir olsa da devlet işlerinin müstevfî Mecdülmülk tarafından idare edildiğini nakletmiştir. Kendisinin hapsedilerek ağabeyi Fahrülmülk'ün vezir tayin edilmesi üzerine Müeyyidülmülk ise şu şiiri yazmıştı:

Ben senin ev yapmana çok azim gösterdim

Sen hâneye yaptığıma vurdun teber

Ey pederin canı! Senden yana akıl süs vermiyor

Benden hep hayır geliyor, senden hep şer⁴⁶

Bu şekilde Mecdülmülk'ün tüm devlet idaresine hâkim olmasına ilk tepki Sultan Berkyaruk'un amcası Arslan Argun'dan geldi. Yaklaşık beş yıldır Horasan bölgesindeki bazı şehirlerin kontrolünü ele geçiren Arslan Argun, veziri Müeyyidülmülk vasıtasıyla Sultan Berkyaruk ile bağlantı kurmaktaydı. Ancak Mecdülmülk'ün devletin kontrolünü ele geçirmesi üzerine: “*Ben, Mecdülmülk el- Balâsânî'yi kendime muhatap kabul etmiyorum*” diyerek isyan bayrağını açtı. Sultan Berkyaruk, Fahrülmülk'ün de desteğiyle amcası Arslan Argun'u mağlup edip ortadan kaldırdı.⁴⁷ 490/1096'da azledildiğinde yaklaşık iki yıldır vezirlik yapmakta olan Fahrülmülk'ün tek başarısı belki de bu isyanın

⁴⁵ İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, IX, s. 88; İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, s. 212; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâtî'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXXIII, s. 42; *Târîh-i Âl-i Selçûk (Anonim Selçuknâme)*, s. 26; Ömer Enver ez- Zebdânî, *el- Vezîrî's-Selçûkî Nizâmülmülk*, s. 48; Hakikat, s. 174; *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, s. 252; Handmir, s. 178; Zehrânî, *Nizâmü'l- vizare fi'd-Devleti'l-Abbasiyye*, (Farsça trc.), s. 168; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 48, 56.

⁴⁶ Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'u't- tevârîh*, s. 100.

⁴⁷ İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, s. 219- 220; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selçûkî*, s. 205; Jürgen Paul, “Arslan Arghun-Nomadic Revival”, *The Seljuqs: Politics, Society and Culture*, ed.: Christian Lange- Songül Mecit, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012, s. 103- 104.

bastırılmasıydı. Onun azledilmesi üzerine vezirlik görevine, en başından beri bunu planlayan Mecdülmülk getirildi.⁴⁸

Müeyyidülmülk'ün vezirlikten azledilmesinin görünür nedeni, Sultan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun ile arasının bozulmasıydı. Berkyaruk, yukarıda sözü edilen savaşta amcası Tutuş'u ortadan kaldırıncaya, annesi Zübeyde Hatun'u İsfahan'dan getirmek üzere bir hadımını göndermişti. Müeyyidülmülk ise Zübeyde Hatun'un gelişinden rahatsızdı. Bu nedenle bazı emîrlerle anlaşıp, onların da desteğini alarak Sultan'a annesini terk etmesinin uygun olacağı tavsiyesinde bulundu. Ancak Sultan: *"Ben hükümdarlığı ancak onun için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum"* cevabını verdi. Sultanın yanına geldiği zaman vezirin kendisi ile ilgili düşüncesini öğrenen Zübeyde Hatun, İsfahan'dan gelirken yanında bulunan Mecdülmülk'ün telkinlerinin de etkisiyle Müeyyidülmülk'e karşı tavrını değiştirdi. Vezir azledilerek hapse atıldı ve yerine kardeşi Fahrülmülk vezir tayin edildi.⁴⁹ Müeyyidülmülk hapiste bulunduğu dönemde Zübeyde Hatun'un şefkatini kazanmak için Farsça beyitler yazarak ona yalvarmıştı.⁵⁰ Bir müddet sonra hapisten kurtularak Bağdat'a gitmesi bu gayretinin sonuç verdiğini göstermektedir. İkbâl, onun bu dönemde kendisini ibadete vermiş gibi görünerek vaktini Nihavend ve Müşkân'da geçirdiğini, Zübeyde Hatun ve Mecdülmülk'ten intikam alma fikrini ise aklından hiçbir zaman çıkarmadığını ifade etmektedir.⁵¹

Vezerlikten Azledilmesi ve Sultan Berkyaruk'a Karşı Faaliyetleri

Müeyyidülmülk Bağdat'a gittikten sonra ilk olarak Hille emîri Sadaka b. Dübeys'in yanına giderek onu Sultan Berkyaruk'a karşı kışkırttı. Ancak Sadaka'nın Sultan'a karşı herhangi bir faaliyette bulunamayacağını anlayınca buradan ayrılarak Horasan'a gitti.⁵² Irak valisi Emir Üner'in

⁴⁸ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, V, s. 155; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 110, 207; Abdülkerim Özeydın, "Fahrülmülk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c. XII, s. 99-100.

⁴⁹ İbnü'l- Esîr, X, s. 212; Bündârî, s. 87; *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, s. 105; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 110; Zehrânî, s. 163; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/ 1105-1118)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 12-13.

⁵⁰ Bündârî, *a.g.e.*, s. 87.

⁵¹ İkbâl *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 127- 128.

⁵² İkbâl, *a.g.e.*, s. 128; Merçil, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 222.

İsfahan'da Bâtînlere karşı giriştiği mücadelede onun safında yer aldı.⁵³ Bu arada Melikşah'ın yakın dostlarından olan bu büyük emîr ile yakınlık kurarak onu Sultan Berkyaruk aleyhine isyana teşvik etti. Emîr Üner'in yanına giderek ona: *"Senin Terken Hatun'un oğlu Mahmûd'dan neyin eksik? Onun padişahlığı da senden idi. Sultan Melikşâh sana 'oğlum' derdi ve bütün çocuklarından daha aziz tutardı. Bugün senin saygınlık ve heybetin, onunkinden ve diğer meliklerden fazladır. Mertlikte, insanlıkta, askerlikte ve bütün hünelerinde ondan üstünsün. Halk seni can u gönülden seviyor ve istiyor. Onlar beni bu işe koydular ki seni padişahlığa oturtayım ve bu şehir ve çevresini koruyalım. İnsanlarda güven ve emniyet azalmıştır. Eğer bir fetih kazanırsan bütün cihân sana teslim olur"* dedi.⁵⁴ Müeyyidülmülk'ün bu önerisi Emir Üner'in hoşuna gitmişti. İsyân hazırlığına başlayan Emir Üner, Müeyyidülmülk'ün de etkisiyle, Sultan Beryaruk'tan Mezdülmülk'ü kendisine teslim etmesini istedi. Ardından, yanında Müeyyidülmülk varken kırmızı otağ kurup, Rey'e doğru ilerledi. Sultan Berkyaruk da kendisine karşı başlatılan bu isyan hareketini bastırmak için Irak'a doğru yola çıktı.⁵⁵ İki taraf da savaş için hazırды. Ancak Emîr Üner'in bir akşam iftar yemeğini yerken Harezmi üç Bâtîninin saldırısına uğrayıp öldürülmesi⁵⁶ ve ordusunun dağılması Müeyyidülmülk'ün bütün planlarını altüst etti. Muhaliflerinin kendisini öldürmelerinden korktuğu için doğruca Gence'ye giderek, Muhammed Tapar'ın yanına sığındı. Burada da Sultan Berkyaruk aleyhindeki faaliyetlerine devam eden Müeyyidülmülk, Muhammed Tapar'ı Selçuklu saltanatının gerçek sahibi olduğuna ikna ederek ağabeyine karşı isyana teşvik etti. Kurnaz bir devlet adamı olan Müeyyidülmülk, başlangıçta Terken Hatun ve Mahmud'a karşı Sultan Berkyaruk'u destekledi. Muhammed Tapar'ın günden güne güçlendiğini ve Selçuklu tahtını ele geçirme arzusuna sahip olduğunun da

⁵³ İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 223; Yezdî, *a.g.e.*, s. 67; *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, s. 109.

⁵⁴ Zâhirüddîn-i Nîsâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 37; Ravendî, *a.g.e.*, I, 141- 142; Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'u't- tevârih*; Yezdî, s. 67- 68; Handmir, *Düstürü'l- vüzerâ*, s. 179, s. 101; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 128; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 54.

⁵⁵ İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 223; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXXIV, s. 15; İkbâl *Vizâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 128- 129.

⁵⁶ Râvendî, *a.g.e.*, s. 145; İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 235; Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'u't- tevârih*, s. 101; Handmir, *a.g.e.*, s. 179.

farkındaydı. Ona vereceği destek kendisine de pek çok fırsat sunacaktı. Sultan Muhammed Tapar bu tecrübeli devlet adamına güvenip onun telkinleriyle, hâkimi olduğu Arran ve Gence’de Berkyaruk adına okunan hutbeyi kendi adına okutmaya başladı.⁵⁷

Bu sırada Müeyyidülmülk, Sultan Berkyaruk’un askerlerinden bazılarını da Mecdülmülk aleyhine kışkırtmıştı. Ordudaki bazı emîrler Sultan’a, devlet erkânını öldüren Bâtınîleri Mecdülmülk’ün azmettirdiğini ve işlenen tüm cinayetlerden onun sorumlu olduğunu söylediler. Ayrıca Mecdülmülk’ün kendilerine teslim edilmesini istediler. Ancak Sultan bu talebe olumsuz cevap verince, isyan ederek Mecdülmülk’ün çadırını yıktılar, servetini yağmaladılar ve sultan başta olmak üzere herkesin gözü önünde onu öldürüp parçalara ayırdıktan sonra kesik başını Müeyyidülmülk’e gönderdiler.⁵⁸ Sultan Berkyaruk’un ordusunda çıkan isyan Müeyyidülmülk’ün en büyük siyasî rakibi Mecdülmülk’ten kurtulmasıyla neticelendi. Üstelik, Berkyaruk’un gazabından korkan isyancıların onun yanından kaçıp Muhammed Tapar’ın saflarına geçmesi, ordusunun sayıca daha da güçlenmesini sağlamıştı. Ordusunun sayıca azalmasına rağmen kendisine karşı girişilen bu hareketi ortadan kaldırmak isteyen Berkyaruk ise, yanında Nizâmülmülk’ün diğer bir oğlu İzzülmülk ve Emir Yinal b. Anuştegin olduğu halde hızla Rey’e yönelmişti. Kardeşinin hareketini takip eden Sultan Berkyaruk, bu şehirde fazla vakit geçirmeden önce Isfahan’a, oradan da Huzistân’a geçti. Bu sırada Muhammed Tapar, Hemedan yakınlarındaki Hurrakân’da beş kez nevbet çaldırmak suretiyle kendisini Selçuklu sultanı, Müeyyidülmülk’ü de veziri ilan etti.⁵⁹

Sultan Muhammed Tapar Devri Vezirliği (492/1099-494/1101)

⁵⁷ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 61; İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, XVII, s. 48; Râvendî, *a.g.e.*, I, 142; Bündârî, *a.g.e.*, s. 88; Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi’u’t-tevârîh*, s. 101- 102; İbnü’l-Fuvatî, *a.g.e.*, IV, s. 398; Yezdî, *a.g.e.*, s. 68-69; Şebânkâreî, *a.g.e.*, s. 107; *Târîh-i Âl-i Selçûk (Anonim Selçuknâme)*, s. 26; Ahmed bin Mahmud, *a.g.e.*, s. 189- 190; Handmir, s. 179; İkbâl, *Vizâret der ‘Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 118- 120, 129; Zehrânî, *a.g.e.*, s. 163- 164; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 56.

⁵⁸ Zahrüddîn-i Nîsâbürrî, *a.g.e.*, s. 38; Râvendî, *a.g.e.*, I, 142; Bündârî, *a.g.e.*, s. 88; Handmir, *a.g.e.*, s. 180- 181; İkbâl, *Vizâret der ‘Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 129.

⁵⁹ Beyhakî, *a.g.e.*, s. 128; İkbâl, *Vizâret der ‘Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 130; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 58- 59.

Müeyyidülmülk, 492/1099 yılında Muhammed Tapar'a vezir olduktan sonra ilk iş olarak, Muhammed Tapar'ı Rey'e gitmeye ikna etti. Çünkü Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un o sırada sultanın yanında olmadığını ve Rey'de bulunduğunu haber almıştı. Muhammed Tapar, 2 Zilkâde 492/20 Eylül 1099'da Rey'e geldi. İntikam hisleri bir türlü sönmeyen Müeyyidülmülk, ilk iş olarak Zübeyde Hatun'u yakalatıp hapse attırdı. Ancak hırsını yenemeyip, adamlarının: *"Askerler onun oğlunu seviyorlar. Onlar Zübeyde Hatun'u sevmedikleri için ondan ayrılıyorlar. Sen ne zaman onu öldürürsen asker derhal Berkyaruk tarafına geçer. Sen bu askerlere güvenme, çünkü onlar kendilerine iyilik ve ihsanda bulunan şahsa onlara en fazla güvendiği anda ihanet ettiler"* şeklindeki ikazlarına ve öldürmemesi yönündeki tavsiyelerine rağmen Zübeyde Hatun'u boğdurttu. Böylece aynı ay içerisinde hem Mecdülmülk'ü hem de Zübeyde Hatun'u ortadan kaldırmış oldu.⁶⁰

Sultan Beryaruk, 17 Safer 493/2 Ocak 1100 tarihinde Bağdat'a giderek halifeyi kendi adına hutbe okutmak konusunda zorladı ve Ebü'l-Mehâsin ed-Dihistânî'yi vezir tayin etti. Musul, Hille ve el-Cezire'yi hakimiyeti altına aldı. Bu bölgede Sultan Muhammed Tapar'a bağlı olan Gevherâyîn ve Kürboğa gibi emirler, Berkyaruk tarafına geçtiler.⁶¹ Nihayet 4 Receb 493/15 Mayıs 1100'de Muhammed Tapar ve Berkyaruk arasında ilk savaş meydana geldi. Hemedan yakınlarındaki Sefîdrûd'da yapılan savaşı Muhammed Tapar kazandı. Bu savaşta Müeyyidülmülk de Muhammed Tapar'ın ordusunda yer almıştı. Gevherâyîn gibi önemli bir emirin de öldürüldüğü bu savaş ardından Müeyyidülmülk, Abbasi halifesine haber göndererek Bağdat'ta hutbenin Muhammed Tapar adına okunmasını istedi. Bu teklifi kabul etmek zorunda kalan Halife, 14 Receb 493/25 Mayıs 1100 Cuma günü Sultan Muhammed Tapar adına

⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, XVII, s. 73; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 238; Bûndârî, *a.g.e.*, s. 88, 235; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 492; İbnü'l-Fuvatî, *a.g.e.*, II, s. 462; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXVI, s. 342; Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, II, s. 211; *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, s. 109; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 111, 130; Zehrânî, s. 164; Ahmed b. Mahmud, s. 189; Özeydîn, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, 15- 16.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 242-243; Özeydîn, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 17; Özeydîn, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 60; Aydın Usta, "Ünlü Selçuklu Kumandanı; Sadüddeve Gevherâyîn", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, s. 110.

hutbe okuttu.⁶² Halifeye baskıyı artıran Müeyyidülmülk, Halife'den Amîdüddevle b. Cüheyri'yi azletmesini istedi. Ramazan ayında azledilen Amîdüddevle ise Halifelik sarayına hapsedildi ve burada öldü.⁶³

3 Cemaziyühahir 494/5 Nisan 1101 yılında Sultan Berkyaruk ile kardeşi Sultan Muhammed Tapar arasında ikinci bir savaş meydana geldi. Bu savaş öncesinde Sultan Muhammed Tapar'ın en büyük destekçilerinden olan Emir Ayaz, üvey babası Emîr-i Âhur İnanç Yabgu'nun ölümünden Müeyyidülmülk'ü sorumlu tutuyordu. Bu nedenle 5 bin kişilik bir süvari birliğiyle Sultan Berkyaruk'un tarafına geçti. Berkyaruk'un ordusu yaklaşık 50 bin kişiye ulaşmıştı. Hemen yakınlarda yapılan savaşı bu kez Sultan Berkyaruk kazandı. Savaşta esir edilenler arasında vezir Müeyyidülmülk de vardı.⁶⁴

Esir Düşmesi ve Vefatı (494/1101)

Müeyyidülmülk, esir olarak yakalanmasının hemen ardından hapse atılmıştı. Hapisteyken Sultan Berkyaruk'a haber gönderip; "*Varlık âleminin başlangıcından ahd-i pâdişâha kadar / Küçükler günâh işler, büyükler affeder*" dizeleriyle af diledi. Bu arada affedilmesi ve vezir yapılması halinde hazineye yüz bin dinar bağışlayacağı vaadinde bulundu. Sultan Berkyaruk, paranın tamamının ödenmesi şartıyla bu teklifi kabul etti. Ancak hazine memurları ile paranın cinsi ve değeri konusunda anlaşmazlık çıkınca süreç bir gün daha uzadı. Müeyyidülmülk'ün paranın teslimi sırasında hazine memurlarına tavrı, bu işle görevli olanları çok kızdırmıştı. Ertesi gün Sultan Berkyaruk,

⁶² İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, s. 243- 244; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâtî'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXXIV, s. 23; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 120, 131; Özeydîn, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 18- 19.

⁶³ İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XVII, s. 54; İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 247; Sibt İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 333; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, nşr. İhsan Abbas, V, Beyrut, 1978, 133; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIX, s. 291; Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2015, s. 104; Özeydîn, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 63.

⁶⁴ İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, IX, 123; İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, X, 250; Sibt İbnü'l- Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 513; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXVI, s. 359; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâtî'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXXIV, s. 26; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 131; İbn Tagrıberdî, bu sırada Sultan Berkyaruk'un ordusunun 25 bin kişi olduğunu nakleder. Bkz. İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, V, s. 167; Özeydîn, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 22.

dinlendiği sırada onun uyuduğunu zanneden bir taştdârın⁶⁵ yanındaki arkadaşına söylediği sözleri duyunca bir anda fikrini değiştirdi. Taştdâr, arkadaşına: “*Âl-i Selçûk ne hamiyetsiz bir kavimdir. Adam (Müeyyidülmülk), Sultân'a bu kadar çok sıkıntı çıkaracak; bir defasında babasının bir bendesini (Emîr Üner) pâdişâhlık talebiyle isyan ettirmeye çalışacak ve o bende de âlet-i saltanattan serâperde ve çetr hazırlayacak; yine başka bir zaman Gence'ye gidip Sultân'ın kardeşini kışkırtarak birkaç boş söze onu değiştirecek; (sonra bütün bunlara rağmen Sultân) ona vezâret verip itimat edecek! Mâl tamamına esir olup onun doğru olmayan sözlerini kabul edip gururlandıracak!*” diyerek Sultan Berkyaruk'un Müeyyidülmülk'e yaklaşımını sert bir şekilde eleştirmişti.⁶⁶

Sultan bu sözleri işitince sınırlı bir şekilde eline kılıcını alarak dışarı çıktı ve Müeyyidülmülk'ün huzuruna getirilmesini istedi. Huzura getirilen Müeyyidülmülk bir kürsüye oturtuldu. Sultan Berkyaruk, Müeyyidülmülk'ün karşısına geçerek ona hakaret ve küfürler savurdu. Bütün hatalarını, suçlarını, vaktiyle annesine nasıl kötü sözler söylediğini, hatta kendisini Bâtinî olmakla suçladığını, kardeşi Muhammed Tapar'ı kendisine karşı isyana teşvik ettiğini teker teker yüzüne saydıktan sonra, ellerini arkasından bağlatıp gözlerini bir bezle kapattırdı. Bu sırada Müeyyidülmülk herhangi bir şekilde yalvarmamış, ağlayıp inlememiş, sadece yüksek sesle şehadet getirmişti.⁶⁷ Sultan, bizzat kendisi bir kılıç darbesiyle Müeyyidülmülk'ün başını gövdesinden

⁶⁵ Kalkaşandî'ye göre, “el yıkanan kaplar, kumaş yıkanan kaplar, halifelerin ve sultanların elbiseleri, kılıç ve ayakkabıları, oturdukları minderler ve namaz kıldıkları seccadelerin bulunup muhafaza edildikleri yere taşthâne” denilmekteydi. Bu müessesenin sorumlusu taştdâr idi. Bkz. Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, s. 131. Müeyyidülmülk'ün ölümüne sebep olan bu görevli bazı kaynaklarda, Sultanların yatak ve halılarını sermek ve saray dışında çadırları kurmak gibi görevleri olan “ferras” şeklinde de zikredilmektedir. Bkz. Şebânkâreî, *a.g.e.*, s. 107; Ukaylî, *a.g.e.*, s. 218.

⁶⁶ Zahîrüddîn-i Nîsâbü'rî, *a.g.e.*, s. 38-39; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, X, 123; Râvendî, I, 144- 145; Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'u't-tevârîh*, s. 104- 105; Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, II, s. 213; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtin-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 131- 132; Zehrânî, *a.g.e.*, s. 164; Murat Tural, “Büyük Selçukluların İnhitatında Nizâmü'l-Mülk'ün Oğulları Faktörü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 39/67, Ankara 2020, s. 109.

⁶⁷ Bündârî, *a.g.e.*, s. 89.

ayırdı.⁶⁸ Ardından daha önce kendisini eleştiren taştâra bakarak: “*Selçukluların hamiyet ve gayreti işte böyledir*” dedi.⁶⁹

Öldürüldüğünde 50 yaşında olan Müeyyidülmülk’ün cesedi yere atılıp birkaç gün o vaziyette kaldıktan sonra, Emîr Ayaz’ın ricası üzerine babası Nizâmülmülk’ün İsfahân’daki türbesine defnedildi.⁷⁰ Reşidüddin Fazlullâh, merhametli ve yumuşak huylu bir kişilik olarak bilinen Sultan Berkyaruk’un bu olay haricinde hayatı boyunca böyle kızgın görülmediğini söylemektedir.⁷¹ Sultan, Müeyyidülmülk’ün öldürülmesinden sonra vezir tayin ettiği Ebû’l-Mehâsin’e, Müeyyidülmülk’ün mallarını müsadere etmesini emretti. Vezir Ebû’l-Mehâsin, bu işle ilgili Ebû İbrahim el- Esedâbâdî’yi⁷² Bağdat’a elçi olarak gönderdi. Ebû İbrahim tarafından Bağdat’da Müeyyidülmülk’ün malları, mücevherleri, silahları müsadere edildi.⁷³ Müeyyidülmülk’e ait olan, İsfahan’a beş fersah mesafedeki Hâlıncân Kalesi, Çavlı Sakavu’ya verildi.⁷⁴ Müeyyidülmülk’ün ölümünden sonra oğlu Emir Muhammed, Sultan Muhammed Tapar’ın hizmetinde kalmaya devam etti ve Sultan Beryaruk’a karşı yapılan bütün savaşlarda yer aldı.⁷⁵ Diğer oğlu Nâsirülmülk ise hem Tuğrâî hem de vezir olmuştur.

Müeyyidülmülk’ün ölümünün en kötü yanı, onun sıkı bir şekilde mücadele ettiği Bâtınîlerin güç kazanması oldu. Müeyyidülmülk, 1100

⁶⁸ İbnü’l- Cevzî, *a.g.e.*, IX, 123; İbnü’l- Esîr, *a.g.e.*, X, 251; Bündârî, *a.g.e.*, s. 236; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXVI, s. 342; Zehebî, *Târîhî’l-İslâm ve vefeyâtî’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*, XXXIV, s. 26; İbnü’l- Verdî, *a.g.e.*, s. 56; *Târîh-i Âl-i Selçûk (Anonim Selçuknâme)*, s. 26; İbn Tagrîberdî, *a.g.e.*, V, s. 167; Yavari, *a.g.e.*, s. 85; Ömer Enver ez- Zebdânî, *el- Vezîrû’s-Selcûkî Nizâmülmülk*, s. 50; Hakikat, *a.g.e.*, s. 173; Handmir, *a.g.e.*, s. 182; İkbâl, *Vizâret der ‘Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 121; Özeydîn, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 23.

⁶⁹ Râvendî, *a.g.e.*, I, 145; Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi’u’t- tevârih (Türkçe trc.)*, s. 105; Yezdî, *a.g.e.*, s. 70.

⁷⁰ İbnü’l- Cevzî, *a.g.e.*, XVII, s. 73; İbnü’l- Esîr, *a.g.e.*, X, 251; Sibt İbnü’l- Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 516.

⁷¹ Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi’u’t- tevârih, (Türkçe trc.)*, s. 106.

⁷² Müeyyidülmülk’ün mallarını müsadere için görevlendirilen Ebû İbrahim el- Esedâbâdî’nin Bâtınîlerin ileri gelenlerinden olduğu anlaşılınca Sultan Berkyaruk’un emriyle 1101 yılında Bağdat’ta yakalanıp öldürülmüştür. Bu konuda bkz. Özeydîn, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, s. 89- 90.

⁷³ İbnü’l- Esîr, *a.g.e.*, X, 251; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXVI, s. 347.

⁷⁴ İbnü’l- Esîr, *a.g.e.*, X, 262.

⁷⁵ İbnü’l- Esîr, *a.g.e.*, X, 294.

yılında Bâtînîlerin Berkyaruk'a muhalif çok sayıda emîri öldürmeleri üzerine Sultan'ı Bâtînîlere meyilli olmakla suçlamıştı. Gerçekten de onun ölümü Sultan Berkyaruk'un ordusundaki Bâtînîlerin daha da yayılmasına neden oldu. İbnü'l-Esîr bu sebepten olsa gerek Müeyyidülmülk'ün vefatından sonra Bâtînîlerin Selçuklu topraklarında üstünlüğü neredeyse ele geçirdiklerini yazmıştır.⁷⁶ İdarî kabiliyetleri sayesinde Sultan Berkyaruk ve Sultan Muhammed Tapar hizmetindeki vezirliği süresince devlet işlerini yoluna koyan, Nizâmülmülk'ün oğulları arasında en yeteneklisi olarak kabul edilen⁷⁷ Müeyyidülmülk, hırslı, acımasız, intikamcı ve cimri gibi tasvirlerle anılırken devrin bazı kaynaklarındaysa entelektüel bir kişilik olarak da ifade edilir. Mesela Enûşîrvân, akıbetine üzüldüğü Müeyyidülmülk'ün, devlet hizmetini terk edip Basra'ya giderek edebiyatla meşgul olmaya karar verdiğini yazmaktadır. Enûşîrvân'a göre, Müeyyidülmülk Arapça ve Farsça dillerinde belâgat, nazım ve nesirde konusunda usta olup, Şehâbüddîn ve Zahîrüddevle mahlasıyla şiirler yazıyordu.⁷⁸

Nitekim babası Nizâmülmülk de bir mektubunda ona Arapça ve Farsça şiir, mektup ve hikayeler yazmasını, Kur'ân, nahiv, sarf, hendese, mantık ve hat âlimleriyle meclisler düzenlemesini tavsiye etmişti.⁷⁹ Hatta Bağdat Nizâmiyesinde nâzırlık görevini üstlenen isimlerin başında Müeyyidülmülk de zikredilmektedir.⁸⁰ Dönemin âlimlerinden Ebîverdî (ö. 507/1113) Bağdat'ta bulunduğu dönemde Müeyyidülmülk'ün himayesinde bulunmuş, onu öven kasideler yazmıştı.⁸¹ Yine dönemin şairlerinden Muizzî'nin yanı sıra Kadı Nâsıhuddîn-i Errecânî ve Ebû İsmâîl et-Tuğraî, Müeyyidülmülk için kasideler yazmışlardı.⁸²

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 265.

⁷⁷ Bosworth, "Nizâmiyya", s. 81.

⁷⁸ Bündârî, Neşredenin Önsözü, s. XV; Bündârî, *a.g.e.*, s. 91; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 124, 132. Müeyyidülmülk'ün şiirleri ve hakkında yazılan şiir ve kasideler için bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, XIX, s. 516; İkbâl, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, s. 133-148; Zebdânî, *el-Vezîrû's-Selcûkî Nizâmülmülk*, s. 50.

⁷⁹ Mahbube, *a.g.e.*, s. 516.

⁸⁰ Mahbube, *Nizâmülmülk: el-Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi*, s. 620-623.

⁸¹ Yâkut el-Hamevî, *a.g.e.*, XVII, s.234; Yâkut el-Hamevî, *İrşâdü'l-erîb*, V, s. 2360; Zehebî, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, XXXV, s. 187.

⁸² A. Çelebi, *a.g.e.*, s. 156; Cevat İzgi, "Ebîverdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. X, s. 76-77.

⁸² Mahbube, *a.g.e.*, s. 620-623.

Sonuç

Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk, siyasi gücü ve etkisi bakımından neredeyse babası Nizâmülmülk kadar ön planda olmuştur. Bu gücü elde etmesinde, babası Nizâmülmülk'ün de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim o çocuklarının eğitimi için âlimler görevlendirmiş, idari işlerde oğullarını yanında tutarak tecrübe kazanmalarını sağlamış, yönetim tecrübesi edinmeleri için araziler vermiş ve hatta vasiyetnâmesinde dahi çocuklarının istikbâlini güvence altına almaya çalışmıştır.

Müeyyidülmülk, yirmi iki yaşına kadar babası Nizâmülmülk'ün yanında kalmış ve devlet işlerinde tecrübe kazanmıştır. Devrin kaynaklarında Nizâmülmülk'ün en kâbiliyetli oğlu olarak görülür. Nitekim Nizâmülmülk de bu doğrultuda hareket etmiş ve bilhassa, Müeyyidülmülk'ün Abbâsî veziri olması için pek çok kez teşebbüste bulunmuştur. Müeyyidülmülk, babasının desteği yanı sıra aslında idarî kabiliyetleri ve çok yönlü bir devlet adamı olması sayesinde ön planda olmuştur. Kısa sürede pek çok farklı görev üstlenmesi bu durumun delilidir. Halifenin yardımcısı olması, ordu komutanlığı yapması ve Tikrît şehrini ele geçirmesi, Bağdat'ta evinin önünde sultanlara has olan nebet çaldırması, Selçuklu veziri iken, halifenin vezirini azlettirecek güce ulaşması, Tuğrâ ve İnşâ Divanı reisi olması ve devrin en önde gelen medresesi olan Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne müderris ataması, Halife tarafından elçilikle görevlendirilmesi, emirlerle kurduğu yakın ilişkiler sayesinde siyasi faaliyetlere yön veren bir konumda olması ve son olarak taht mücadelesi içinde olan iki Selçuklu sultanının veziri olması gibi birçok farklı faaliyetiyle Selçuklu tarihinde yer edinmiştir. Tüm bunların yanı sıra Müeyyidülmülk'ün hırsına ve intikam arzusuna yenik düştüğü de söylenebilir. Nitekim bu durum hem kendi sonunu getirmiş hem de Selçuklu otoritesine ciddi zarar vermiştir. Berkyaruk tarafından vezirlikten azledilince, Emîr Üner ve ardından Muhammed Tapar'ı saltanat mücadelesi için teşvik etmiş ve hatta diğer emîrlerle de yakın münasebetler kurarak birçoğunun isyan etmesine sebep olmuştur. Bu durum, devletin iç karışıklıklar içinde olduğu bir dönemde siyasi kargaşanın iyice artması sonucunu doğurmuştur. Muhammed Tapar'a vezir olduktan sonra da bu faaliyetlerini sürdürmüştür. Sultan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'u esir almakla yetinmeyerek,

tekrar hırsına yenik düşmüş ve öldürülmesini emretmiştir. Hatta aradan bir ay geçmeden müstevfî Mecdülmülk'ü de öldürtmüştür.

Müeyyidülmülk, 494/1101 yılında Sultan Berkyaruk'a esir düşer. Hazineye yüklü miktarda para vereceğini söyleyerek bağışlanma ister. Sultan'ın annesini öldürtmüş olmasına rağmen tekrar vezir olarak atanmak üzere dir. Ancak Berkyaruk, bir Taşdâr'ın Müeyyidülmülk ve kendisi aleyhine sözlerini duyması sebebiyle Müeyyidülmülk'ü öldürmeye karar verir. Elbette Taşdâr'ın sözleri Sultan'ın bu kararı vermesinin görünür sebebidir. Aslında Müeyyidülmülk'ün hırsı ve intikam arzusuyla Berkyaruk'a karşı gerçekleştirmiş olduğu tüm faaliyetleri, kaçınılmaz olarak sonunu getirmiştir. Bizzat Sultan'ın kılıcıyla öldürülen Müeyyidülmülk, 494/1101 yılında genç sayılabilecek bir yaşta vefât etmiştir. Devlet makamlarındaki görev süresi çok uzun olmasa da bu süre zarfında emîrler, sultanlar ve devlet erkânıyla yakın ilişkileri ve idarî kabiliyetleri sayesinde siyasî faaliyetlere yön veren isimlerden biri olmuştur.

Kaynakça

Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz.: Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

Ak-kala, Alî Saferî, "Selçuklu Vezîri Nizâmü'l-Mülk'ün Vasiyetnâmesi", (trc.: Osman G. Özgüdenli), *MÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2014), ss. 203-214.

Bağdâdî, Bahaeddin Muhammed b. Müeyyed, *et- Tevessül ile't-teressül*, tsh.: Ahmed Behmenyâr, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1385.

Beyhakî, Zahîrüddîn Ebü'l- Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî (İbn Fınduk), *Târîh-i Beyhak*, tsh. Kârî Seyyid Kelîmullah Hüseyinî, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1396hş.

Bosworth, C. E., "Nizâmiyya", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Brill-Leiden 1995, VIII, s. 81-82.

Bowen H.-Bosworth C. E., "Nizam Al-Mulk", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Brill-Leiden 1995, VIII, s. 69-73.

Bündârî, *Zübdetü'n- Nusra ve nuhbetü'l-usra*, nşr.: M.T. Hoursma, çev.: Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Târîh-i Cihân Güşâ*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Çağatay, Neşet, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Ebü'l-Fidâ, İmâdüddîn el-Melikü'l-Müeyyed İsmâîl b. Alî, *el- Muhtasar fî ahhârî'l-beşer; Târîhu Ebi'l-Fidâ*, nşr. Matbaatü'l-Hüseyniye el-Mısıriyye, 4c.

Gökmen, Gökhan, "Emîrüş-Şü'arâ Mu'izzî Dîvânı'nda Nizâmülmülk Methiyeleri", *Bilge Vezir Nizâmülmülk*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019, ss. 399- 420.

Hakikat, Abdürredî', *Vezirân-ı İrani, İntişarat-ı Kumeş*, Tahran 1374.

Hançabay, Halil İbrahim, *Abbâsîler Döneminde Vezirlik (295- 530/ 908- 1136)*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Handmir, Gıyaseddin, *Düstûrü'l- vüzerâ*, tashih: Said Nefisi, İntişarat-ı İkbâl, Tahran.

Hasan, M. Rüküddin, "Nizam al-Mulk Tusi", *A History of Muslim Philoposhy*, Lahor: Pakistan Philosophical Congress, 1961, Chapter 38, s. 766- 792.

Hüseynî, *Ahhârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, çev.: Necati Lugal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

İbn Hallikân, Ebü'l- Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l- ayân ve enbâ'ü ebnâ'z-zamân*, nşr.: İhsan Abbas, c. I- VII, Beyrut 1900-1994.

İbn Kesîr, *el- Bidâye ve'n- Nihâye*, XII, çev.: Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Tagrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf b. Tağrîberdî, *en- Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dârü'l-Kütüb, Kahire.

İbn Vâsıl, Muhammed b Sâlim b. Nasrillâh b. Sâlim el-Mâzenî et-Temîmî el-Hamevî eş-Şâfiî, *Müferricü'l-kürûb fî ahhârî Benî Eyyûb*, Kahire 1957.

İbnü'l- Cevzî, Ebü'l- Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el- Bağdâdî, *el- Muntazam fî târîhi'l- mülûk ve'l-ümem*, nşr.: Muhammed Abdülkadir Atâ- Mustafa Abdülkadir Atâ, c. I- XVIII, Beyrut 1992.

İbnü'l- Esîr, *el- Kâmil fi't- târîh*, X, çev.: Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

İbnü'l-Fuvatî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed b. Muhammed eş- Şeybânî el-Bağdâdî, *Mecmâ'u'l âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*, thk. Muhammed el-Kâzım, İnan 1416h.

İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Enbâ' fî târîhi'l-hulefâ*, thk. Kâsım es-Sâmerrâî, Kahire 2001.

İbnü'l- Verdî, *Selçuklular*, haz.: Mustafa Alican, İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

İbnü't-Tiktaka, *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632- 1258)*, çev.: Ramazan Şeşen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.

İkbâl, Abbas, *Vizâret der 'Ahd-i Selâtîn-i Büzürg-i Selcûkî*, Tahran: İntişârât-ı Dâneşgâh-ı Tahran, 1338.

İsfizârî, Muînüddîn Muhammed b. Abdullah el-Herevî, *Ravzâtü'l-cennât fî evsâfi medîneti Herât*, tsh. Seyyid Muhammed Kazım İmam, İntişârât-ı Dâneşgâh-ı Tahran, Tahran 1338hş.

İzgi, Cevat, "Ebîverdi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, c. X, s. 76- 77.

Kaçın, Bülent, *Selçuklu Hatunları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.

Kafesoğlu, İbrahim, "Nizâm-ül-Mülk", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964, c. IX, s. 329- 333.

Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.

Kâşânî, Cemâluddîn Ebü'l- Kâsım Abdullâh b. Alî b. Muhammed, *Zübdetü't-tevârih*, Tahran: Müessese-i Mutâlaât ve Tahkikât-ı Ferhengi, 1366.

Kesik, Muharrem, "Büyük Selçuklu Devleti Viziri ve Türk Tarihinin Önemli Devlet Adamlarından Nizâmü'l-mülk (1018- 1092)", *USAD*, Bahar 2018 (8), s. 53- 81.

Klausner, Carla L., *The Seljuk Vizirate - A Study Of Civil Administration 1055-1194*, Cambridge: Harvard University Press, 1973.

Kummî, Necmeddin Ebü'r- Recâ, *Târîhü'l- vüzerâ*, haz.: Muhammed Taki Dânişpejûh, Tahran 1363.

Mahbube, Abdülhadî Muhammed Rıza, *Nizâmülmülk: el- Hasan b. Ali b. İshak et- Tusi "408- 485"*, Kahire 1999.

Merçil, Erdoğan, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Merçil, Erdoğan, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.

Merçil, Erdoğan, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

Mu'izzî, *Dîvân-i Emîr Mu'izzî*, tashih. Abbas ikbâl Âştiyânî, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1389.

Müntecebüddin Bedî', *Atabetü'l- ketebe*, tashih. Muhammed Kazvinî-Abbas İkbâl, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1384.

NaHCıvânî, Hindûşâh b. Sencer b. Abdullâh es- Sâhibî el-Kîrânî, *Tecâribü's-selef: der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-yı İşân*, tashih. Abbas İkbâl, Tahran: Kitâbhâne-i Tahûrî.

Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, haz.: Mehmet Altay Köymen, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*, Kahire 1323h.

Ocak, Ahmet, *Nizâmiye Medreseleri*, İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2017.

Özaydın, Abdülkerim, "Fahrülmülk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, c. XII, s. 99-100.

Özaydın, Abdülkerim, "Müeyyidülmülk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul:

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, c. XXXI, s. 490- 491.

Özaydın, Abdülkerim, “Nizâmülmülk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, c. XXXIII, s. 194-196.

Özaydın, Abdülkerim, “Nizâmülmülk’ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na Hizmetleri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*, Bahar 2018 (8), Konya 2018, ss. 1-31.

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001.

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, (498-511/1105-1118)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular I*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

Paul, Jürgen, “Arslan Arghun-Nomadic Revival”, *The Seljuqs -Politics, Society and Culture-*, ed. Christian Lange- Songül Mecit, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012, ss. 99- 117.

Râvendî, Muhammed b. Alî b. Süleymân, *Râhatü’s- sudûr ve âyetü’s-sürûr*, trc. Ahmed Ateş, 2 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmî’u’t- tevârih*, haz.: Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

Rizvî, S. Rizwan Ali, *Nizam Al- Mulk Tusî*, haz.: Muhammad Ashraf, Lahor 1978.

Sallabi, Ali Muhammed, *Devletü’s- selâcika*, Beyrut: Dârü’l- Ma’rife, 2006.

Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, Beyrut 1962.

Sevim, Ali, *Suriye Selçukluları I (Fetihten Tutuş’un Ölümüne Kadar)*, Ankara: Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1981.

Sibt İbnü’l- Cevzî, *Mir’âtü’z- zamân fi târihi’l-Âyan*, nşr. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Takîyyüddîn, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî- Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, 2. Bsm, 1413hş.

Şebânkâreî, Muhammed Alî b. Muhammed, *Mecmâ’u’l-ensâb fi’t-tevârih*, tsh. Mir Haşim Muhaddis, Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir, 1376.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî, *Tabakâtü’l-fukahâ’i’ş-Şâfi’iyye*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1970.

Tabatabâyî, Seyyid Cevad, *Hâce Nizâmülmülk*, Tahran 1375.

Târîh-i Âl-i Selçûk (Anonim Selçuknâme), trc.: Halil İbrahim Gök- Fahrettin Coşguner, Ankara: Atif Yayınları, 2014.

The Cambridge History of Iran – In Eight Volumes- Vol. 5, The Saljuq and Mongol Periods, ed.: J. A. Boyle, Cambridge 1968.

Tural, Murat, “Büyük Selçukluların İnhitatinde Nizâmü’l-Mülk’ün Oğulları Faktörü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 39/67, Ankara 2020, ss. 99- 116.

Ukaylî, Seyfeddîn Hâcî b. Nizâm, *Âsâr el- Vüzerâ*, nşr.: Mîr Celâleddîn Hüseyinî Urmevî, Tahran 1337.

Usta, Aydın, "Ünlü Selçuklu Kumandanı; Sadüddeve Gevherayın", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 96-112.

Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yemenî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, Beyrut 1997.

Yakûbî, Şeyh Muhammed, *Fedâilu'l- enâm min resâili Hucce'ti'l- İslâm (Gazzâlî'nin Mektupları)*, terc.: Merve Kelebek, İstanbul 2017.

Yâkut el- Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdullâh, *İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb (Mu'cemü'l-üdebâ)*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1993.

Yâkut el- Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdullâh, *Mu'cemü'l-büldân*, 2. Bsm, Beyrut 1995.

Yavari, Neguin, *The Future of Iran's Past: Nizam al- Mulk Remembered*, London: C. Hurst & Co. Publishers Ltd., London 2018.

Yezdî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Nizâm el-Hüseyinî, *el-'Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, Tahran 1388hş.

Zahîrüddîn-i Nisâbü'rî, *Selçuknâme*, nşr.: Mirza İsmail Han Afşâr, Tahran: Çâphâne-i Hâver-i Tahran, 1332.

Zebdânî, Ömer Enver, *el- Vezîrû's-Selcûkî Nizâmülmülk: el- Hasan b. Ali b. İshâk et- Tûsî "408- 485"*, Dımaşk 2017.

Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Beşşar Avvad Ma' ruf, 3.bs, Beyrut 1985.

Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhi'l-İslâm ve vefeyâti'l- meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2.bsm, Beyrut 1413hş/1993.

Zehrânî, Muhammed Misfer, *Nizâmü'l- vizare fi'd- Devleti'l-Abbasiyye h. 334- 590*, Farsça trc. Setar Avdî, *Nizâm-ı Vezaret der Devlet-i Abbasiyân, -Asr-ı Al-Büye ve Selçukiyân*, Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1393.

Ek 1:**Nizâmülmülk'ün oğlu Müeyyidülmülk'e mektubu⁸³**

Bil ki ey oğul, dünya ve ahirette hayrın temeli doğru itikat ve Allah'ı birlemektir. O daima var idi ve her zaman var olacaktır. Onun için değişmek ve zail olmak mümkün değildir. Allah'a iman, peygamberlere imanla bağlantılıdır. Bil ki Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) peygamberlerin sonuncusu, insanların en hayırlısı ve onun dini Hak dinidir. O'nu ve hak önderleri olan ashâbını ve Ehlibeyt'i sevmelisin. "La İlahe İllallah Muhammeden Resulullah" diyen hiç kimseye kalbinde düşmanlık beslememelisin. Peygamberlerin varisleri olan âlimlere özellikle peygamberin soyundan gelenlere hürmet göstermelisin.

Sabah güneş doğmadan önce uyanmalısın. Erken uyanmakta çok bereket olduğunu ve kapalı yolların açılmasına ve ömrün uzun olmasına sebep olduğunu bilmelisin. Gününün mutlu geçmesi için sürekli kelime-i şehadet getirmeli, namaza dikkat etmeli, her gün Kur'ân ve Peygamber'in okuduğu duaları okumalısın. Sana bir şeyler öğretip ezberletmesi ve hoş bir ömür geçirmen için her zaman geniş ve kapsamlı ilim sahibi bir edip ile sohbet etmelisin. Yapabildiğin kadar Arap ve Fars şii, mektuplar ve edebî çalışmaları okumaya çalış.

Sabah namazında sonra kendini nahiv, sarf, geometri ve mantıkla alakalı konularla eğitmelisin. Yazının güzelleşmesi için harfleri belirgin bir şekilde yazmalısın. Azla yetinmemelisin. Gecenin ilk kısmında bir saat oturup araştırma yapmalı, sanatçı ve zarif kişilerden istifade etmeli ve latife, edebiyat, hikâye, deyim ve şiir öğrenmelisin. Eğer bunları yaparsan akranlarından daha üstün olursun.

Dilini yalan ve gıybetten korumalı ve insanları ayıplamamalısın. Konuşmalarına güzel girişle başlamalısın. İnsanlara hürmet etmelisin. Eğer bir kişi dürüstlüğüyle biliniyorsa ve bir maslahattan dolayı yalana başvurursa bu yalan kabul edilebilir. Fakat kişi yalan söylemekle biliniyorsa bir kere doğru söylediğinde hiç kimse kendisine inanmaz ve işinde başarısız olur.

Anlaşma ve sözleşmelere sadık kalmalısın. Herkesin nezdinde değer ve itibarını koruman için azimli olmalısın. Dünyevi çıkarlar için kötü

---

⁸³A .M.R. Mahbube, s. 620-623.

nâma sahip olmak korkunç bir tehlikedir. Değersiz işlerden elde edilen bir dirhem yüz bin dinarın engeline sebep olur. Eğer bir kişi gıybet, insanları ayıplamak, saygısızlık yapmak, tembellik etmek gibi davranışlarda bulunursa o kişiyi insan şeytanlarından sayıp ondan uzak durmalısın. Laf taşıyan kişiye asla yüz verme ve onu kov. İkiyüzlü ve dalkavuklardan uzak dur. Onlar seni güldürerek ve seninle hoş sohbetler yaparak seni saptırıp senin dünya ve ahiretinin hüsrânına sebep olurlar.

Hizmetçilere şefkat gözüyle muamele et. Hizmeti hak etmen ve tevazu sahibi olman için güzel ahlaklı kişilerle arkadaşlık yap. Başkalarının namusuna asla göz dikme. Seni bunu yapmaya teşvik eden kimseyi can düşmanın say. Bütün insanların sana meyletmesi için her zaman güler yüzlü ve güzel ahlaklı olmalısın. "Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılır giderlerdi".

EK 2: Nizâmülmülk'ün İsfahan'daki Türbesi (Müeyyidülmülk ve Bahâülmülk ile Birlikte)

Extended Abstract

Nizam al-mulk was a successful vizier who served Saljūks dynasty for about 30 years. Also, he is mentioned with his sons, grandchildren, and their activities. The viziership, which started with Nizam al-mulk in 450/1058, was succeeded by his sons, nephews, and grandchildren until the death of Sultan Sandjar in 552/1157. Although the sources of the period mentioned that Nizam al-mulk has ten or twelve sons, the same sources stress on nine of these children. They are called Fakhr al-mulk, Mu'ayyid al-mulk, Djemal al-mulk, Ziyâ al-mulk, 'Izz al-mulk, Shams al-mulk, Baha al-mulk, 'Imâd al-Mulk and Amir Mansour.

This present study focuses on the life and political activities of Mu'ayyid al-mulk Abu Bekr Ubayd Allah. He was born in 444/1052-1053. He is probably the second eldest son of Nizam al-mulk. The power and influence of Mu'ayyid al-mulk were impactful as much as his father, Nizam al-mulk. He held an important position in political activities in Baghdad, the center of the caliphate, and other regions under the Seljuk rule. He worked with his father in the service of the Amir of Balkh' Yahur' for a while. When he was around 20 years old he went to Marw with his older brother Fakhr al-mulk and his father Nizam al-mulk to serve Caghri Beg. By this way, he gained experience in government affairs. It is understood that during this period, together with his elder brother Fakhr al-mulk, he performed some duties in the dīwān and he was busy with writing the *ṭughrā'* and letters. After that, he went to Baghdad to work in some government positions in 466/1073. His father Nizam al-mulk made many attempts to have his son Mu'ayyid al-mulk become the Abbasid vizier. Despite his all effort, Mu'ayyid al-mulk first became the caliph's deputy. In the meantime, he was sent as a messenger to Işfahān, to visit on Nizam al-mulk, and then to Ghazna, to visit on Sultan Ibrāhīm b. Mas'ūd. The purpose of these visits comprises both announcing the death of the caliph al-Ḳā'im bi-amr Allāh and receiving allegiance to the new caliph. He captured the city of Takrit, which was far away 140km from Baghdad and then fortified the city in 473/1080-1081.

Mu'ayyid al-mulk was appointed as the head of dīwān al-inshā and *ṭughrā'* in Baghdad after Kamāl al-mulk was dismissed from *ṭughrā'* in 476/1084. Meanwhile, he appointed Abū Sa'd 'Abd al-Raḥmān b. al-

Ma'mūn as a mudarris to Baghdad Nizāmiyya Madrasa, which was the most important madrasa of the period. In 477/1085, he was sent by Sultan Malik-Shāh against the rebellion amirs like Sharaf al-dawla Muslim in order to quell the continuance of the riot. There is no information about his life and political activities between 477/1085-487/1095. Mu'ayyid al-mulk became Barkyārūḳ's vizier after the death of his brother 'Izz al-mulk, who was the Barkyārūḳ's vizier in 487/1094. His next mission is attract the Iraqī and Khorasanian 'Āmirs to Barkyārūḳ's side. To achieve this, he kept writing letters to them. He fulfilled his mission and brought the amirs to Barkyārūḳ's side following this effort. In addition, he sent letters to Arslan Arghūn, because he put the authority of Barkyārūḳ in danger in Khorasan. His action held to clear of a possible threat came from the Arslan Arghūn; this succeeded clinched Barkyārūḳ's authority. Mu'ayyid al-mulk sided with Barkyārūḳ in the war he fought with his uncle Tutush, who was the biggest political opponent of Sultan Barkyārūḳ. A war erupted between Sultan Barkyārūḳ and his uncle Tutush due to his revolted against to Barkyārūḳ. In this chaos, Mu'ayyid al-mulk supported Barkyārūḳ. The war resulted in a victory of Sultan Barkyārūḳ and the death of Tutush. That helped Barkyārūḳ to defeat one of his most vigorous political opponents. However, the Sultan's trust towards Mu'ayyid al-mulk did not last long due to the enemies of Mu'ayyid al-mulk; Madjd al-mulk, Sultan's mother Zubayda Khatun and his older brother Fakhr al-mulk have interruptive activities against to Mu'ayyid al-mulk. All these reasons lead to lost his viziership. He was dismissed and imprisoned. After these emerging developments, his brother Fakhr al-mulk was appointed as the vizier. When Mu'ayyid al-mulk was in jail, he wrote Persian poems to ask mercy from Zubayda Khatun.

After a while, he found a way to get out of the jail and then went to Baghdad, which happened due to his efforts. Then he planned to take revenge on Barkyārūḳ and Zubayda Khatun. To do this, he encouraged Amir Unar to start a revolt against Barkyārūḳ. However, his plans changed because The Batinids murdered amir Unar, and then his army fell apart. Next, Mu'ayyid al-mulk convinced Muhammad Tapar to believe that he is the actual owner of the Seljuk sultanate and encouraged him to revolt against his brother Barkyārūḳ. All this effort performed by Mu'ayyid al-mulk resulted in a declaration of Muhammad

Tapar to announce himself a Seljuk Sultan and Mu'ayyid al-mulk got his share to become a vizier in 492/1099.

After he became a vizier to Muhammad Tapar, he jailed Zubayda Khatun. However, he was not satisfied with her punishment; he made Zubayda Khatun killed. Following this, struggles began between Muhammad Tapar and Barkyārūḳ by the provocations that Mu'ayyid al-mulk caused. The first battle occurred between Muhammad Tapar and Barkyārūḳ in 4 Rajab 493/ 15 May 1100. Mu'ayyid al-mulk was also in Muhammad Tapar, and this war ended up with Muhammed Tapar's victory. After this, the second battle occurred between Sultan Barkyārūḳ and his brother Muhammad Tapar in the 3 Jumādā al-'Ākhirah 494/ 5 April 1101 at Hamadan. Contrary this battle ended up with Sultan Barkyārūḳ's victory.

The consequences of the war affected vizier Mu'ayyid al-mulk, and he was jailed. While in jail, he sent a message to Sultan Barkyārūḳ and asked for mercy. He promised Barkyārūḳ to donate a hundred thousand dinars to the treasury if he is forgiven and becomes his vizier. Sultan Barkyārūḳ eventually accepted this offer on the condition that will pay all the money. However, the next day Barkyārūḳ heard rumors that soldiers were talking about his weakness and becoming needy to accept the money offered by Mu'ayyid al-mulk. When Sultan heard these rumors, he changed his mind. He angrily took his sword and ordered the soldiers to bring Mu'ayyid al-mulk. He humiliated Mu'ayyid al-mulk. He flung Mu'ayyid al-mulk's mistakes and crimes up in his face, including how he showed bad attitude through his mother Zubayda Khatun, and accusation against Sultan for being a Batinid even he encouraged his brother Muhammad Tapar to revolt against him. After all these, Barkyārūḳ beheaded Mu'ayyid al-mulk by his sword. Then, Sultan looked at the soldier who started rumours about him, and he said: "This is how the Seljuks' dedication and effort."

Mu'ayyid al-mulk was 50 years old when he was killed. His body was buried in the tomb of his father Nizam al-mulk in Isfahan. Following this, the Sultan ordered vizier Abū'l-Maḥāsīn to confiscate all the properties of Mu'ayyid al-mulk. These goods, jewels, and weapons belongs to Mu'ayyid al-mulk were seized in Baghdad. Khalincān Castle, which belonged to Mu'ayyid al-mulk was given to Cavlı Sakavu. However Mu'ayyid al-mulk's son Amir Muhammad remained in the service of

Sultan Muhammad Tapar and he stated on his side in all battles against Sultan Barkyārūḳ. Mu'ayyid al-mulk's other son, Nasr al-mulk, became both a Tughrāi and a vizier. The worst part of Mu'ayyid al-mulk's death was the Batinids gained strength and gradually spread into Sultan Barkyārūḳ's army due to he was the main enemy of Batinids. According to Ibn al-Athir, after Mu'ayyid al-mulk, the Batinids almost took over the power in the Seljuk lands.

Mu'ayyid al-mulk successfully managed the state affairs by his administrative abilities during his viziership under Sultan Barkyārūḳ and Sultan Muhammad Tapar. He was considered the most talented one among the sons of Nizam al-mulk. Some period sources mention that Mu'ayyid al-mulk has curiel, an ambitious and revenger personality, and was also known for his intellectual side. An example of his intellectuality is that Anushirvan writes that Mu'ayyid al-mulk decided to leave his administrative service and go to Basra to engage himself in literature. Further, Mu'ayyid al-mulk was a master in rhetoric, verse and prose in Arabic and Persian languages. He wrote poems under the pseudonyms of Shihab al-din and Zahir al-dawla.

Nizam al-mulk wrote a letter to Mu'ayyid al-mulk and advised him to keep busy writing poetry, letters, and stories in Arabic and Persian, and also organized assemblies with scholars of the Qur'an, syntax, sarcasm, geometry, logic and calligraphy. Apart from these, Mu'ayyid al-mulk is mentioned among the names who took on the minister's duty in the Baghdad Nizamiyya. Poem Abiwardi (d. 507/1113), wrote odes praising and gifted Mu'ayyid al-mulk. Abiwardi was under the protection of Mu'ayyid al-mulk during his stay in Baghdad. In addition to Abiwardi, other poems named Muizzî, Kāḏî Naşūḥ al-din Arracânî and Abu Ismā'îl al-Tughrā'i wrote odes for Mu'ayyid al-mulk.

Mu'ayyid al-mulk b. Nizam al-mulk was similar to Nizam al-mulk regarding his political power and political influence. His father Nizam al-mulk, was a significant influence on Mu'ayyid al-mulk in terms of his success. Nizam al-mulk put effort into his children, such as appointing scholars for their education to help them gain experiences in administrative affairs. To achieve all these, he provides them territories where they have management experience. Moreover, he tried to secure his children's future by leaving a testimonial for them.

All in all, Mu'ayyid al-mulk achieved to become close to both caliph and Seljuk sultans and played an essential role in political activities via his brilliant administrative abilities. Although his service in the state departments did not last long, he directed the political activities during his viziership. However, his ambition and revenge desire resulted in his death.